

SANTYKINIS EKONOMINIS SOCIALISTINIŲ ĮMONIŲ ATSKIRUMAS (teoriniai bei metodologiniai klausimai)

V. KINDURYS

Dabartiniame socializmo raidos etape poreikis toliau tirti santykinio ekonominio pirminių gamybos grandžių atskirumo klausimus ne mažėja, o priešingai, darosi dar didesnis. Tai lemia konkrečios priežastys. Pirma, objektyvus būtinumas toliau tobulinti ekonomikos valdymą bei ūkinį mechanizmą. Antra, kitų svarbių socializmo politinės ekonomijos problemų (pvz., prekių piniginių santykių būtinumo socializmo sąlygomis priežastys, šių santykių sąveika su planingumu, ūkiskaitinių santykių esmė bei vystymasis, kolektyvinių ekonominių interesų esmė, savikainos, gryųjų pajamų, pelno ir kitų socializmo kategorijų prigimtis) betarpiškas ryšys ir sąveika su ekonominiu socialistinių įmonių (susivienijimų) atskirumu. Pastarosios aplinkybės šio straipsnio autorių paskatino: remiantis marksizmo-leninizmo klasikų išvadomis bei tarybinių ekonomistų mokslinių tyrimų rezultatais ir socialistinio ūkininkavimo patirtimi, patikslinti ir labiau išryškinti santykinio ekonominio gamybinių grandžių atskirumo priežastis socializmo sąlygomis, atskleisti šio atskirumo esmę bei pasireiškimo formas; parodyti sąvokų „gamybinis-techninis įmonių atskirumas“, „ekonominis jų atskirumas“ ir „ūkinis operatyvinis savarankiškumas“ tarpusavio priklausomumą; istorinės perspektyvos požiūriu nusakyti ekonominio gamybinių grandžių atskirumo vystymosi tendencijas.

Siame straipsnyje taip pat bandoma apibendrinti tarybinėje ekonomijoje literatūroje keliamas idėjas ir mintis, kurios tiesiogiai liečia autoriaus pasirinktąjį tyrimo objektą. Palyginti nedidelės apimties darbe nepretenuojama pateikti kokių nors galutinių išvadų.

1. Santykinio ekonominio gamybos grandžių atskirumo priežastys socializmo sąlygomis

Tiriant pirminių (pagrindinių) visuomeninės gamybos grandžių¹ specifinius bruožus, iš jų ir santykinį ekonominį šių grandžių atskirumą, pirmiausia reikia atsižvelgti į ūkinio organizmo pobūdį socializmo sąlygomis.

Socialistinės visuomenės ūkinio organizmo pobūdį atskleidė V. Leninas. Septintajame RKP (b) suvažiavime (1918 m.) jis pabrėžė, kad socializmo sąlygomis reikia „visą valstybės ekonominį mechanizmą paversti viena stambia mašina, ūkinio organizmu, dirbančiu taip, kad šimtai milijonų žmonių vadovautųsi vienu planu“ [9, p. 72]. Socializmo kūrimo ir vystymosi atskirose šalyse sukauptas patyrimas įrodė, kad visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė suvienija gamybą į vieningą ūkinį organizmą. Taigi socialistiškai suvisuomeninant gamybą, sukuriamas vieningas ūkinis organizmas, kurio atskiros grandys ir jis pats kaip visuma vystosi centralizuoto planingo ekonomikos valdymo sąlygomis.

¹ Pirminės (pagrindinės) socialistinės gamybos grandys yra įmonės (gamybiniai susivienijimai, kombinatai). Autorius, toliau darbe minėdamas šias grandis, turės galvoje bendraliaudies (valstybines) gamybines įmones (susivienijimus).

Tačiau, apibūdinant socialistinės visuomenės ūkinį organizavimą kaip vieningą planingai reguliuojamą sistemą, negalima paneigti ūkinio operatyvinio atskirų jos grandžių savarankiškumo. V. Leninas pažymėjo: „Tarybų valdžia anaipol nėra linkusi menkinti vietinės valdžios reikšmę ir slopinti jos savarankiškumą ir iniciatyvą“ [6, p. 18]. Jo nuomone, „centralizmas, suprastas tikrai demokratine prasme, numato pirmą kartą istorijos sudarytą galimybę pilnutinai ir nekludomai vystytis... vietiniams sumanyams, vietinei iniciatyvai...“ [10, p. 185], dalyvauti darbo žmonėms ne tik svarstant bendrąsias taisykles, nutarimus ir įstatymus, bet ir juos priimant, vykdat [žr. 10, p. 189]. TSKP stiprina bei vysto ūkinį organizmą ir tobulina jo valdymo sistemą, atsižvelgdama į V. Lenino nurodymus. Antai TSKP XXV suvažiavimas numatė „vienu metu sustiprinti abu demokratinio centralizmo pradus. Iš vienos pusės, reikia plėtoti centralizmą, kartu užkertant kelią žinybinėms ir vietininkiškoms tendencijoms. Antra vertus,— reikia plėtoti demokratinius pagrindus, vietinę iniciatyvą, atpalaiduoti aukštutinius vadovavimo ešelonus nuo smulkių reikalų, užtikrinti operatyvumą ir lankstumą, priimant nutarimus“ [14, p. 55].

Remiantis V. Lenino mintimis apie socialistinės visuomenės ūkinį organizmą, reikia pažymėti, kad esminiai, lemiami pirminės gamybos grandies bruožai apibūdina ją kaip vieningo planingai besivystančio liaudies ūkio organinę ląstelę. Šių ląstelių veiklos rezultatai lemia socialistinės visuomenės, gamybinių kolektyvų bei atskirų jų narių ekonominių poreikių tenkinimą. Tačiau minėtų pirminės gamybos grandies esminių bruožų fone iškyla konkretnė, gilesnė jos ekonominės padėties bendraliaudinio gamybos visuomeninio sistemoje ypatumų problema.

Socializmo sąlygomis bendraliaudiniam gamybos priemonių suvisuomeninimui būdinga tai, kad atskiros pirminės gamybos grandys funkcionuoja tokiomis aplinkybėmis, kurios sąlygoja tam tikrą santykinį ekonominį šių grandžių atskirumą. Socialistinėje visuomenėje gamybinių įmonių tarpusavio ekonominiai santykiai įgauna dvejopą pobūdį, t. y. kartu pasireiškia kaip betarpiškai visuomeniniai (planiniai) ir netiesioginiai (prekiniai piniginiai).

Marksizmo-leninizmo klasikai neanalizavo, dėl ko būtinas ekonominis gamybinių grandžių atskirumas visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės sąlygomis. Tačiau tai nereiškia, kad metodologiniai principai, kuriais rėmėsi mokslinio komunizmo kūrėjai, tirdami ekonominį gamybinių grandžių atskirumą ikisocialistinėse formacijose, negali būti pritaikyti šiam realiui, nors ir iš esmės pakitusiam reiškiniiui socialistinėje visuomenėje analizuoti. Socializmo sąlygomis ekonominio atskirumo elementai — tai sudėtiniai vieningo planingai besivystančio liaudies ūkio elementai. Vadinasi, ekonominio atskirumo būtinumas ir prigimtis socialistinėje visuomenėje gali būti atskleisti tik atsižvelgiant į ūkinio organizmo vieningumą, jo planingą vystymąsi.

Paskutinį dešimtmetį pastebimai padidėjo tarybinių ekonomistų dėmesys ekonominio atskirumo elementams socialistinio ūkinio organizmo sistemoje. Tarybinėje ekonominėje literatūroje ekonominio atskirumo funkcionavimo visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės sąlygomis klausimu susiformavo dvi itin ryškios koncepcijos. Vienos iš jų atstovai (pvz., A. Kacas, P. Sipenkovas, N. Chesinas ir kiti) mano, kad pirminių socialistinės gamybos grandžių padėtis bendraliaudinio suvisuomeninimo sistemoje atskleista visiškai ir neginčijamai: ekonominis gamybinių įmonių atskirumas (nors ir dalinis) apskritai nebūdingas socialistiniam liaudies ūkiui. Gamybos grandys, anot jų, turi tik administracinį-ūkinį savarankiškumą. Vis tik dauguma tarybinių ekonomistų atstovauja kitai koncepcijai. Jos šalininkai pripažįsta santykinį ekonominį gamybinių grandžių atskirumą socializmo sąlygomis. Tačiau jie nurodo nevienodas šio atskirumo priežastis (pvz., paskirstymas pagal darbą, prekiniai piniginiai santykiai, ūkiskaita,

gamybinių kolektyvų ekonominių interesų atskirumas, ūkinis-operatyvinis gamybinių įmonių savarankiškumas, darbo pobūdis socializmo sąlygomis, visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiškumas pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje ir pan.). Nuomonių įvairumas byloja apie šiam straipsnyje tiriamos problemos sudėtingumą. Savo ruožtu, skirtingas nuomones lemia šios prielaidos: 1) nevienodų metodologinių principų naudojimas; 2) kai kurių teorinių problemų, tiesiogiai susijusių su santykiniu ekonominiu gamybinių įmonių atskirumu (prekinių piniginių santykių būtinumo socializmo sąlygomis priežastys, kolektyvinių ekonominių interesų esmė ir kt.), nevienodas traktavimas. Atsižvelgiant į tai, reikia toliau tikslinti priežasčių, dėl kurių būtinas ekonominis pirminių socialistinės gamybos grandžių atskirumas socializmo sąlygomis, analizės metodologiją. Šito reikalauja taip pat būtinumas argumentuotai kritikuoti bei paneigti buržuazinių teoretikų neteisingas pažiūras į ekonominį gamybinių įmonių (susienvijimų) vaidmenį ir funkcijas socializmo sąlygomis, į pirminių grandžių padėtį visuomeninėje gamyboje.

Taigi svarbiausias uždavinys — išryškinti santykinio ekonominio pirminių gamybos grandžių atskirumo socializmo sąlygomis priežastis. Spręsdami šį uždavinį, pirmiausia paanalizuokime kai kurias tarybinių ekonomistų ekonominio gamybos grandžių atskirumo priežasčių socializmo sąlygomis koncepcijas.

Kai kurie tarybiniai ekonomistai ekonominio gamybos grandžių atskirumo būtinumo priežastimi laiko paskirstymą pagal darbą [žr. 21, p. 153; 42, p. 49]. Mūsų nuomone, ekonominio atskirumo priežasčių reikia ieškoti ne paskirstymo pagal darbą santykiuose, o santykiuose, kurie susiklosto gamybos procese. K. Marksas pažymėjo, kad produktų paskirstymas yra paskirstymo pačiame gamybos procese rezultatas. Paskirstymas, prieš virsdamas produktų paskirstymu, yra pirmiausia gamybos įrankių paskirstymas ir tuo pat metu visuomenės narių paskirstymas pagal įvairias gamybos rūšis, individų pajungimas tam tikriems gamybiniais santykiams [žr. 16, p. 722]. Taigi, aiškinant ekonominio gamybinių grandžių atskirumo priežastis, reikėtų remtis ekonominiais santykiais, susiklosčiusiais betarpiškai sujungiant gamybos veiksmus.

Kiti ekonomistai teigia, kad socialistinių gamybinių įmonių ekonominį atskirumą lemia prekiniai piniginiai santykiai [žr. 28, p. 34—35; 39, p. 3; 24, p. 14; 34, p. 242]. Šią nuomonę sąlygoja betarpiškas ekonominio įmonių atskirumo ryšys su prekiniais piniginiiais santykiais. Šios koncepcijos logika tokia: prekiniai piniginiai santykiai yra priežastis, o įmonių ekonominio atskirumas — pasekmė. Tačiau tai prieštarauja logiškumo ir istoriškumo principų vienybei. Istoriniu, genetiniu aspektu nėra jokio laiko atotrūkio tarp įmonių ekonominio atskirumo atsiradimo, viena, ir prekinių piniginių santykių — kita vertus. Tuo tarpu logiškai ekonominis įmonių atskirumas yra pirmesnis už prekinius piniginius santykius. Pastarieji yra savotiška išorinė gamybinių grandžių ekonominio atskirumo aplinka. Šie santykiai yra išvestiniai iš ekonominio atskirumo, bet ne atvirkščiai. Vadinasi, vadovaujantis marksistine-leninine metodologija, prekinių piniginių santykių objektyvaus būtinumo socializmo sąlygomis priežastimi reikėtų laikyti ekonominį gamybinių grandžių atskirumą. Ekonominis atskirumas yra pirminis, o prekiniai piniginiai santykiai — antriniai. Kitaip tariant, be gamybinių grandžių ekonominio atskirumo negalimi ir prekiniai piniginiai santykiai. Tai patvirtina žemiau pateikiamos išvados. Konkrečių gyvojo darbo rūšių atskirumas išreiškia istoriškai apibrėžtą visuomeninio darbo pasidalijimo laipsnį, kuris „yra prekinės gamybos buvimo sąlyga, nors, atvirkščiai, prekinė gamyba nėra darbo visuomeninio pasidalijimo buvimo sąlyga“ [1, p. 45], tuo pačiu ir konkrečių gyvojo darbo rūšių ekonominio atskirumo būtinumo prielaida.

Gamybos priemonių ir sukurto produkto (sudaiktintojo darbo) atskirumas išreiškia konkrečią istorinę nuosavybės santykių vystymosi pakopą, kuri pasireiškia „kaip *prekinio* ūkio pagrindas“ [5, p. 357], tuo tarpu prekinių gamyba nenulemia nuosavybės santykių, vadinasi, ir ekonominio gamybos priemonių bei sukurto produkto (sudaiktintojo darbo) atskirumo.

Neteisūs ir tie tarybiniai ekonomistai, kurie socialistinių gamybinių įmonių ekonominio atskirumo priežastimi laiko ūkiskaitą [žr. 18, p. 4]. Šios koncepcijos atstovų nuomone, gamybinių grandžių ekonominis atskirumas yra ūkiskaitos pasekmė. Mūsų nuomone, socializmo sąlygomis ūkiskaitiniai santykiai egzistuoja todėl, kad išlieka ekonominis pirminių gamybos grandžių atskirumas. Jo neapsprendžia ūkiskaita. Ekonominis gamybinių grandžių atskirumas jau pasireiškia ikisocialistinėse formacijose, tuo tarpu ūkiskaita, esant tam atskirumui, funkcionuoja tik socializmo sąlygomis.

Nėra pakankamai argumentuota taip pat S. Dzarasovo išvada, kad gamybinių grandžių ekonominį atskirumą socialistinėje visuomenėje sąlygoja specifiniai kolektyvų ekonominiai interesai [žr. 25, p. 14–15]. Si išvada reiškia, kad gamybiniai (ekonominiai) santykiai išvedami iš ekonominių interesų. Tuo tarpu ekonominiai interesai yra gamybinių santykių pasireiškimo forma. F. Engelsas rašė: „Kiekvienos tam tikros visuomenės ekonominiai santykiai visų pirma pasireiškia kaip *interesai*“ [2, p. 541].

Nenorėtume sutikti ir su tais ekonomistais, kurie mano, kad ekonominį socialistinių gamybinių įmonių atskirumą lemia jų turtingis (ūkinis operatyvinis) savarankiškumas [žr. 32, p. 10]. Šios koncepcijos atstovai įmoniu ūkinį operatyvinį savarankiškumą ir jų ekonominį atskirumą atitinkamai supranta kaip priežastį ir pasekmę. Iš tikrųjų tarp šių ekonominių reiškinių tokio priklausomumo nėra. Tarp santykinio ekonominio įmonių atskirumo ir jų ūkinio operatyvinio savarankiškumo yra turinio ir formos ryšys. Tokį šio ryšio pobūdį lemia pirmoje komunistinės visuomenės fazėje išliekantys prekiniai piniginiai santykiai.

Analizuojant ekonominio socialistinės gamybos grandžių atskirumo ištakas, metodologine prasme svarbu pirmiausia atskleisti bendro pobūdžio, o vėliau ir konkretesnes priežastis. Bendriausia prasme santykinio ekonominio gamybos grandžių atskirumo priežastys yra socialistinės visuomenės gamybinių jėgų išsivystymo lygis ir gamybinių santykių subrendimo laipsnis.

Mūsų nuomone, santykinio ekonominio atskirumo elementų funkcionavimo vieningame ūkiniame organizme konkretesnės (tiesioginės) priežastys yra šios: darbo turinys ir jo pobūdis socialistimo sąlygomis², visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiskumas³.

Darbo turinį ir pobūdį suvokiame kaip dvi organiškai susijusias vieno reiškinio (proceso) puses, tačiau kartu ir kaip dvi sąvokas, kurioms būdinga nevienoda prasmė. Darbo turinys atspindi tam tikrą gamybinių jėgų išsivystymo lygį, būtent, kokie darbo procese naudojami asmeniniai ir daiktiniai gamybos veiksniai, kaip jie sujungiami technologiškai. Darbo turinys keičiasi priklausomai nuo gamybos priemonių ir darbo jėgos išsivystymo lygio, nuo mokslo bei technikos revoliucijos masto ir vystymosi tempų. Darbo pobūdis, kaip ekonominė kategorija, atspindi gamybinius santykius, susidarancius tarp gamintojų tiesiogiai gamyboje. Gamybinių santykių, kurie atspindi darbo pobūdyje, bruožus iš esmės nulemia visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės santykiai, kaip svarbiausias socialistinių gamybinių santykių elementas (pagrindinis gamybinis santykis). Dėl to, tiriant san-

² Kai kurių mūsų ekonomistų nuomone, santykinio ekonominio gamybinių įmonių atskirumo priežastis — tik socialistinio darbo pobūdis [žr. 43, p. 104–105; 36, p. 260–262; 28, p. 59; 31, p. 13; 26, p. 44].

³ Paskutiniu metu atskiri tarybiniai ekonomistai padarė išvadą, kad santykinis ekonominis pirminių gamybos grandžių atskirumas yra vienas specifinių visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės bruožų žemesniojoje komunistinės visuomenės fazėje [30, p. 173; 35, p. 305; 45, p. 61].

tykinio ekonominio atskirumo būtinumą socialistiniame liaudies ūkyje, reikia remtis visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiskumu socializmo sąlygomis. Tai sąlygoja gamybos grandžių tarpusavio santykių bei jų santykių su visuomene pobūdį.

K. Marksas, analizuodamas prekių gamintojų tarpusavio santykius kapitalizmo sąlygomis, juos siejo su visuomeninio darbo pasidalijimo procesu. Jis pabrėžė: „Tuo būdu mūsų prekių savininkai atranda, kad tas pats darbo pasidalijimas, kuris juos daro nepriklausomais privačiais gamintojais, tuo pačiu metu visuomeninės gamybos procesą ir jų pačių santykius šiame procese daro nepriklausomus nuo jų pačių, kad asmenų vieno nuo kito nepriklausomumą papildo visapusiško daiktinio priklausomumo sistema“ [1, p. 101—102]. Kadangi tarp atskirų konkretaus darbo atstovų susiklostė ekonominiai santykiai, tai pagal socialinę-ekonominę kilmę visuomeninis darbo pasidalijimas sudaro materialinį gamybinių santykių funkcionavimo pagrindą. Kita vertus, visuomeninis darbo pasidalijimo procesas tiesiogiai susijęs su gamybinių jėgų išsivystymo lygiu ir su gamybos priemonių nuosavybe.

Taigi, norint geriau atskleisti santykinio ekonominio atskirumo būtinumą, kurį sąlygoja socialistinės visuomenės gamybinių jėgų ir gamybinių santykių bei jų sistemos pagrindinės grandies — visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės — išsivystymo lygis (bendrosios priežastys), būtina atsižvelgti į visuomeninio darbo pasidalijimo procesą socializmo sąlygomis⁴. Socialistinis visuomeninis darbo pasidalijimas atspindi gamybinių jmonių (susivienijimų) tarpusavio ekonominius santykius, kurių išraiška yra gamybos specializavimas ir pasikeitimas darbo (veiklos) rezultatais. Visuomeninio darbo pasidalijimo ir santykinio ekonominio jmonių atskirumo tarpusavio ryšio analizė yra svarbi ne tik metodologine, teorine, bet ir praktine prasme. Tai padeda ne tik geriau atskleisti santykinio ekonominio jmonių atskirumo būtinumą socializmo sąlygomis, bet ir parodyti, kokią įtaką jam daro gamybos koncentravimo, specializavimo ir kooperavimo procesai. Stuo laikinė mokslo bei technikos pažanga objektyviai reikalauja vis labiau specializuoti įvairias gamybos funkcijas, gilinant darbo pasidalijimą. Tai daro socialistinių jmonių tarpusavio ūkinius ryšius vis sudėtingesnius. Tuo pačiu socialistiniams darbo pasidalijimui būdingas ne tik jo gilėjimas, bet ir atskirų konkretaus darbo rūšių integracijos procesas, kuris tiesiogiai siejasi su gamybos koncentravimu.

Gamybinių jėgų išsivystymo lygio ir visuomeninio darbo pasidalijimo priklausomumo pobūdį atskleidė K. Marksas ir F. Engelsas. Jie rašė: „Kiek yra išvystytos kurios nors tautos gamybinės jėgos, ryškiausiai parodo jos darbo pasidalijimo išsivystymo lygis“ [4, p. 17]. Toks priklausomumas tarp visuomeninio darbo pasidalijimo ir gamybinių jėgų yra ir socializmo sąlygomis.

Kita vertus, visuomeninis darbo pasidalijimas tiesiogiai yra susijęs su socialistine visuomenine gamybos priemonių nuosavybe. K. Marksas ir F. Engelsas, tirdami kapitalistinį gamybos būdą, atkreipė dėmesį į tai, kad „darbo pasidalijimas ir privatinė nuosavybė yra identiški posakiai“ [4, p. 28]. „Skirtingos darbo pasidalijimo išsivystymo pakopos,— nurodo K. Marksas ir F. Engelsas,— kartu yra ir skirtingos nuosavybės formos, t. y.

⁴ Reikia turėti galvoje du visuomeninio darbo pasidalijimo aspektus: 1) visuomeninį darbo pasidalijimo procesą kaip gamintojų specializavimą gamybine-technine prasme, 2) visuomeninį darbo pasidalijimą kaip socialistinių gamybinių santykių elementą. Toks požiūris į visuomeninį darbo pasidalijimą įgalina kompleksiskai atskleisti bei analizuoti bendrąsias ir tiesiogines ekonominio gamybinių jmonių atskirumo priežastis socializmo sąlygomis. Be to, toks požiūris padeda geriau susieti tiriamos problemos teorinį ir praktinį aspektus. Tačiau nereikia galvoti, kad visuomeninis darbo pasidalijimas lemia ekonominių pirminių visuomeninės gamybos grandžių atskirumą socialistinėje visuomenėje. Nors pamėnėti reiškiniai tiesiogiai susiję (jmonės yra visuomeninio darbo pasidalijimo grandys), tačiau toks ryšys egzistuoja tik konkrečiomis istorinėmis sąlygomis.

kiekviena darbo pasidalijimo pakopa sąlygoja ir individų savitarpio santykius dėl darbo medžiagos, įrankių ir gaminių“ [4, p. 17]. Vadinasi, atskleidžiant santykinio ekonominio gamybos grandžių atskirumo būtinumo socializmo sąlygomis priežastis, negalima ignoruoti visuomeninio darbo pasidalijimo ir visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės glaudžios sąveikos. Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė lemia visuomeninio darbo pasidalijimo socialinį-ekonominį turinį.

Svarbus metodologinis momentas, išsamiau tiriant ekonominio atskirumo priežastis, yra ekonominio atskirumo elementų atribojimas nuo visuomeninio darbo pasidalijimo. Tai įgalina atskleisti skirtumus tarp darbo ekonominio bendrumo ir jo atskirų rūšių ekonominio atskirumo. Skirtumų tarp socialistinio visuomeninio darbo ekonominio bendrumo ir jo ekonominio atskirumo analizės metodologinį pagrindą sudaro marksizmo-leninizmo klasikų išvesta riba tarp darbo pasidalijimo kapitalistinėje visuomenėje ir darbo pasidalijimo įmonės viduje [žr. 1, p. 318—322; 7, p. 541—542]. Ypač daug dėmesio tam skyrė V. Leninas, analizuodamas prekinės gamybos būtinumo kapitalistinėje visuomenėje priežastis. Jis pabrėžė, kad viena tokių priežasčių yra gamintojų atskirumas, remiantis visuomeniniu darbo pasidalijimu (vienos prigimties reiškiny), ir „skyrium veikiančių... atskirų gamintojų specializavimasis pagal užsiėmimą tiktai viena pramonės šaka“ (kitos prigimties reiškiny) [11, p. 81]. V. Leninas įrodė, kad stichinis darbo pasidalijimas kapitalistinėje visuomenėje ir sąmoningas jo pasidalijimas įmonėje ne tik turi bendrų bruožų, bet ir skiriasi. Jis rašė: „Pirmasis (darbo pasidalijimas visuomenėje — V. K.) kuria... atskirai veikiančius prekių gamintojus, antrasis (darbo pasidalijimas įmonėje — V. K.) nepakeičia gamintojų santykių su visuomene, o pakeičia tik jų padėtį dirbtuvėje“ [7, p. 580].

Visuomeninis darbo pasidalijimas socialistinėje visuomenėje yra planinė visuomeninio darbo organizavimo forma liaudies ūkio mastu. Socializmo sąlygomis egzistuoja dvi prieštaringos, bet kartu viena antros nepaneigiančios visuomeninio darbo pasidalijimo formos: ekonominis visuomeninio darbo bendrumas (naujojo darbo pasidalijimo bruožas) ir santykinis ekonominis darbo atskirumas (senojo darbo pasidalijimo bruožas). Šie bruožai betarpiškai susiję. Išsivysčiusio socializmo etape ekonominis visuomeninio darbo bendrumas plečia savo sferą, tuo pačiu siaurindamas darbo ekonominio atskirumo ribas.

Tiriant socialistinio visuomeninio darbo pasidalijimo ir santykinio ekonominio pirminių gamybos grandžių atskirumo tarpusavio priklausomumą, reikia skirti dvi visuomeninio darbo pasidalijimo puses: gamybinę-techninę ir ekonominę. Tai padės atskleisti gamybinio-techninio ir ekonominio socialistinių įmonių atskirumo kilmę bei tarpusavio sąveiką.

Pirmiausia visuomeninis darbo pasidalijimas pasireiškia kaip „specializacijos procesas, kuris atskiria vieną nuo kitos įvairias produktų apdirbimo rūšis“ [7, p. 20]. Šia prasme visuomeninis darbo pasidalijimas sąlygoja gamybinį-techninį įmonių atskirumą. Specializuojantis gaminti konkrečią produkciją, tikslingai sujungiama tam tikros struktūros gamybos priemonių kompleksas su atitinkamos kvalifikacijos darbo jėga. Vadinasi, gamybinis-techninis įmonių atskirumas — tai konkretus darbo jėgos ir tam tikro gamybos priemonių komplekso technologijos ryšys, užtikrinantis vieningą užbaigtą gamybos procesą, kuris įgalina sukurti atitinkamos rūšies vartojamąsias vertes. Taigi gamybinis-techninis darbo pasidalijimas reiškia įvairių konkretaus darbo rūšių (verslų) atskirumą. Gamybinio-techninio įmonių atskirumo priežastys yra šios: 1) gamybinių jėgų vystymosi pobūdis, reikalaujantis racionaliau naudoti tiek gyvąjį, tiek ir sudaiktintąjį darbą bei sąlygojantis tikslingą darbo jėgos ir gamybos priemonių sujungimą; 2) visuomeninių poreikių pobūdis.

Visuomeninio darbo pasidalijimo ir gamybinio-techninio įmonių atskirumo priklausomumas susijęs su socialistinės visuomenės gamybinėmis jėgomis, su jų išsivystymo lygiu. Taigi pirmoji socialistinio visuomeninio darbo pasidalijimo pusė, atspindėdama gamybinę-techninę specializaciją darbo pasidalijimo sistemoje, apibūdina pirminę gamybos grandį kaip gamybinų jėgų funkcionavimo formą.

Gamybinis-techninis įmonių atskirumas yra visuomeninio darbo pasidalijimo pasekmė, būdinga visoms socialistinėms-ekonominėms formacijoms. Nors gamybinis-techninis įmonių atskirumas tiesiogiai nesusijęs su socializmo specifiniais bruožais, tačiau, esant visuomeninei gamybos priemonių nuosavybei, jis pasireiškia kaip konkreti istorinė forma.

Socializmo sąlygomis gamybinis-techninis įmonių atskirumas apibūdina jas kaip pirmines visuomeninio darbo pasidalijimo ląsteles. Jis yra gamybos grandžių socialinės-ekonominės kilmės materialinė prielaida ir tuo pačiu ekonominio šių grandžių atskirumo pagrindas, bet ne priežastis.

Gamybinis-techninis įmonių atskirumas tiesiogiai susijęs su gamybinėmis jėgomis, o ekonominis funkcionuoja gamybinų santykių sferoje. Tuo įsitikinti galime, tirdami visuomeninį darbo pasidalijimą ekonomine prasme.

V. Leninas, analizuodamas prekinę gamybą kapitalizmo sąlygomis, rašė: „... tarp atskirų gamintojų, kurie kiekvienas skyrium gamina prekes rinkai, susidaro konkurencijos santykiai“ [11, p. 81]. Vadinasi, visuomeninis darbo pasidalijimas socializmo sąlygomis atspindi specializuotų gamybos grandžių planinius tarpusavio ekonominius santykius. Šie santykiai išreiškia socialinę-ekonominę socialistinio visuomeninio darbo pasidalijimo pusę. „Realiaame pasaulyje,— pabrėžė K. Marksas,— priešingai, darbo pasidalijimas... yra visuomeniniai santykiai“ [3, p. 402]. Taigi visuomeninis darbo pasidalijimas yra socialistinių gamybinų (ekonominių) santykių sistemos elementas. Visuomeninis darbo pasidalijimas apibūdina įvairių konkretaus darbo rūšių vietą ir vaidmenį gamybinų santykių sistemoje. Sukurtų produktų judėjimo atskirose visuomeninio reprodukcijos proceso fazėse pobūdį apsprendžia ne jų gamybos technologija, bet gamintojų tarpusavio gamybiniai santykiai. Vadinasi, visuomeninis darbo pasidalijimas — tai tam tikras gamintojų bendradarbiavimas, kuris remiasi tiek jų ekonominiu atskirumu, tiek ir jų tarpusavio ekonominiais santykiais. Visuomeninis darbo pasidalijimas parodo atskirų gamintojų darbo priklausomumo nuo kitų gamintojų pobūdį.

Socialistinis visuomeninis darbo pasidalijimas socialine-ekonomine, o ne gamybine-technine prasme tiesiogiai susijęs su santykinu ekonominiu pirminių gamybos grandžių atskirumu. Šis gamybinų grandžių atskirumas visada atspindi socialinę-ekonominę visuomeninio darbo pasidalijimo pusę, kuri tačiau ne visada susijusi su ekonominiu įmonių atskirumu. Negalima manyti, kad visuomeninis darbo pasidalijimas pats savaime sąlygoja ekonominį gamybinų įmonių atskirumą, kad tik jo dėka šios įmonės atskiriamos viena nuo kitos ekonomiškai. Visuomeninis darbo pasidalijimas (jo ekonominė pusė) gali pasireikšti kaip ekonominio atskirumo forma tik esant atitinkamoms specifinėms sąlygoms, kurias lemia būtent ne pats darbo pasidalijimas, o konkretus istorinis visuomeninio darbo pasidalijimo etapas. Visuomeninis darbo pasidalijimas užtikrina gamintojų priklausomumo vienas nuo kito objektyvų būtinumą, o ekonominis atskirumas — tai specifiniai gamybos grandžių santykiai individualaus reprodukcijos proceso pozicijoje.

Tiriant santykinio ekonominio socialistinės gamybos grandžių atskirumo priežastis, reikia skirti dvi jo puses: 1) santykinį ekonominį gyvojo darbo atskirumą, 2) santykinį ekonominį sudaiktintojo darbo atskirumą. Toks jų atribojimas yra analogiškas tai ribai, kurią marksizmo-leninizmo klasikais išvedė tarp atskirų konkretaus darbo rūšių (verslų) ir šio darbo produkto. Šis santykinio ekonominio socialistinės gamybos grandžių atski-

rumo analizės metodologinis principas įgalina „apčiuopti“ betarpiškas šio atskirumo pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje priežastis — darbo turinį ir jo pobūdį socializmo sąlygomis bei visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiškumą. Santykinis ekonominis gyvojo darbo atskirumas — vienas iš esminių visuomeninio darbo pasidalijimo specifinių bruožų, kuris tiesiogiai susijęs su darbo turiniu ir jo pobūdžiu socializmo sąlygomis. Santykinis ekonominis sudaiktintojo darbo atskirumas tiesiogiai susijęs su visuomenine gamybos priemonių nuosavybe, su jos specifiškumu pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje. Kitaip tariant, santykinis ekonominis gamybos priemonių ir sukurto produkto atskirumas — vienas iš specifinių socialistinės visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės bruožų. Taigi santykinis ekonominis gamybos grandžių atskirumas atspindi socialistinės visuomenės gamybinių jėgų ir gamybinių santykių išsivystymo lygį. Tuo pačiu santykinio ekonominio įmonių atskirumo priežastys yra susijusios su socialistinės visuomenės gamybinių jėgų išsivystymo lygiu ir gamybinių santykių subrendimo laipsniu.

Gamybinių jėgų išsivystymo lygio pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje įtaka ekonominio gamybinių grandžių atskirumo būtinumui pasireiškia tuo, kad gamybiniu-techniniu požiūriu atskirtų įmonių poreikių kol kas negalima patenkinti vienodai ir visiškai. Tai galima bus padaryti komunistinėje visuomenėje, kai gamybinių jėgų išsivystymo lygis garantuos gamybos priemonių gausumą. Kol kas gamybinės įmonės (susivienijimai) aprūpinamos nevienodo sudėtingumo gamybos priemonėmis ir skirtingos kvalifikacijos darbo jėga. Nevienodas gamybinių jėgų elementų išsivystymo lygis atskirtų šakų, o kartais ir tos pačios šakos įmonėse lemia tam tikrus darbo turinio skirtumus.

Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė pavertė kiekvieno gamintojo darbą betarpiškai visuomeniniu. Tai esminis socialistinio darbo bruožas. Tačiau nepakankamas gamybinių jėgų išsivystymo lygis socialistinėje visuomenėje sąlygoja neviseiškai subrendusį betarpiškai visuomeninį darbo pobūdį. Darbui būdingi socialiniai-ekonominiai skirtumai, ir kol kas dar yra esminių skirtumų tarp fizinio darbo ir protinio darbo ir pan. Tai apsprendžia objektyvų būtinumą ekonomine prasme atskirti suvisuomenintų gamybos priemonių naudojimą pirminėse gamybos grandyse. Šia prasme gamybinių grandžių santykinis ekonominis atskirumas yra susijęs su visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės santykiais.

Specifinis visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės bruožas, lemiantis gamybinių grandžių ekonominį atskirumą, pasireiškia ne tuo, kad ji užtikrina ekonominę lygybę, naudojant gamybos priemones, o tuo, kad šios priemonės, sudarančios visuomeninės nuosavybės objektą, skiriasi savo techninėmis savybėmis bei sudėtingumu. Socializmo sąlygomis skirtingas techninis gamybos priemonių lygis atskirose įmonėse ir šakose sąlygoja neužbaigtą gamybos suvisuomeninimą. Čia turima galvoje šie gamybos suvisuomeninimo aspektai: 1) realus socialistinės gamybos suvisuomeninimas, kurio pagrindą sudaro visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė; 2) darbo suvisuomeninimo proceso vystymasis, jo santykinis neužbaigtumas. Pastarąjį aspektą lemia tai, kad pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje absoliučiai vieningos ekonomikos sukūrimo procesas nėra užbaigtas, nes egzistuoja vienodos gamybinės-techninės sąlygos bendraliaudinio sektoriaus įmonėms.

Kokiu laipsniu socializmo sąlygomis bendras betarpiškai visuomeninis darbas funkcionuoja viso liaudies ūkio mastu (naujojo darbo pasidalijimo socialinė-ekonominė forma), tokiu laipsniu ir sudaiktintasis darbas (nuosavybės objektas) tampa visuomeninis (bendraliaudinis). „Kolektyvinis gamybos pobūdis,— pažymi K. Marksas,— iš pat pradžių paverstų produktą kolektyviniu, visuotiniu“ [17, p. 115].

Tačiau visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė socializmo sąlygomis atspindi ir bendrus komunistinius, ir specifinius bruožus. Socialistinės visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiškumą sąlygoja ne tik tai, kad ji turi dvi formas (valstybinę bendraliaudinę ir kooperatinę kolūkinę) ir tam tikra prasme atspindi senojo darbo pasidalijimo tarp miesto ir kaimo momentą, bet ir tai, kad visuomeninio pasisavinimo santykiai apima tam tikrus atskirto kolektyvinio pasisavinimo elementus. Jie susiję su ekonominiu gyvojo darbo atskirumu, lemiančiu visuomeninio darbo pasidalijimo pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje specifiškumą. Bendraliaudinio pasisavinimo ryšys su tam tikrais kolektyvinio pasisavinimo elementais lemia socialistinės visuomeninės gamybos priemonių **nuosavybės** specifiškumą: pirma, valstybinei nuosavybei (savo kilme bendraliaudinei) būdingi ir kai kurie atskiri kolektyvinio pasisavinimo elementai; antra, kooperatinė kolūkinė nuosavybė, kaip kolektyvinė, išsivysčiusio socializmo sąlygomis įgauna bendraliaudinio pasisavinimo bruožų.

Taigi bendraliaudinio gamybos suvisuomeninimo procesas — tai ne vienalaikis aktas. Jis vyksta palaipsniui, kuriant komunistinės visuomenės materialinę-techninę bazę. Kadangi socializmo sąlygomis vieningos ekonomikos sukūrimo procesas nėra užbaigtas, išlieka santykinis ekonominis gamybos grandžių atskirumas. Taigi ekonomikos mokslo uždavinys — atskleisti šio reiškinio socialinę-ekonominę esmę. To objektyviai reikalauja ir socialistinio ūkininkavimo praktika. Nuo ūkinio operatyvinio socialistinių įmonių savarankiškumo, kuris tiesiogiai susijęs su santykiniu ekonominiu jų atskirumu, priklauso visuomeninės gamybos valdymo metodai, planavimo, ūkiskaitos ir ekonominio skatinimo organizavimo principai ir pan. Savo ruožtu, nustatant ūkinio operatyvinio įmonių savarankiškumo ribas, reikia atsižvelgti ne tik į konkrečias gamybos vystymosi sąlygas bei uždavinius, bet ir į santykinio ekonominio įmonių atskirumo esmę, jo reiškimosi formas ir kt.

2. Ekonominio socialistinių įmonių atskirumo esmė bei pasireiškimo formos

Tarybiniai ekonomistai iki šiol nevienodai apibūdina ekonominį socialistinių įmonių atskirumą. Pavyzdžiui, N. Sabalinės nuomone, ekonominis atskirumas — tai tokia ūkininkavimo forma, kuri sąlygoja gamybinių vienetų savarankiškumą ne tik pagal gamybos tipą ir technines gamybos sąlygas, bet ir pagal reprodukcijos sąlygas, t. y. kai kiekvienos ląstelės gamyba priklauso nuo joje sukurto produkto ir jos pajamų judėjimo [43, p. 52]. Toks ekonominio gamybinių grandžių atskirumo apibūdinimas taikytinas ir esant privatinei gamybos priemonių nuosavybei. Iš jo nematyti, kad visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės sąlygomis lemiama vaidmenį atlieka betarpiškai visuomeniniai ekonominiai ryšiai. Šių ryšių pasireiškimo forma yra planingas visuomeninės gamybos vystymas, planingas vadovavimas ekonomiškai, susijęs su pagrindinių visuomenės gamybinių bei finansinių išteklių centralizavimu.

V. Radajevo nuomone, kai gamintojų lėšų judėjimas įgauna santykiškai savarankišką apytakos formą, pasireiškia ekonominis gamybinių grandžių atskirumas [36, p. 246]. Anot jo, „apytakų atskirumas ir sudaro ekonominio atskirumo esmę“ [36, p. 259]. Panašiai ekonominį socialistinės gamybos grandžių atskirumą supranta ir J. Zinovjevas [28, p. 71]. I. Sigovas ekonominį gamintojų atskirumą socializmo sąlygomis suvokia kaip jų turinį atskirumą [39, p. 30].

Nereikėtų ekonominio socialistinių įmonių atskirumo tapatinti su jų lėšų bei turto apytakos atskirumu. Turto bei lėšų apytakos atskirumas būdingas gamintojams ir ikisocialistinėse formacijose; tai jokių būdu neišsemia ekonominio įmonių atskirumo socializmo sąlygomis esmės. Reikia turėti

galvoje tai, kad tam tikroje visuomeninio darbo pasidalijimo pakopoje gamintojų tarpusavio ryšiai tampa objektyviai būtini. Jeigu visuomenėje išlieka ekonominis gamintojų atskirumas, tai santykiai tarp jų negali būti kitokie, kaip ekvivalentiniai. Tačiau socializmo sąlygomis šie santykiai savo socialine-ekonominė kilmė skiriasi nuo ekvivalentinių santykių ikisocialistinėse formacijose. Nors santykiai tarp atskirų įmonių socialistinėje visuomenėje yra ekvivalentiniai, tačiau planingai reguliuojami iš vieningo centro. Čia ekonominis gamybinių grandžių atskirumas absoliučiai neatsiejamas nuo betarpiško gamybos suvisuomeninimo procesas.

Santykinis ekonominis gamybinių įmonių (susivienijimų) atskirumas reiškia, kad vieningo gamybos proceso susietos atskiros grandys keičiasi pagamintais produktais, remdamosi planingai reguliuojamais prekiniais piniginiiais santykiais (ekvivalentiškumo principu) bei apsimokėjimo principu, kad atskirų gamybos grandžių individualus reprodukcijos procesas tam tikru laipsniu priklauso nuo santykiškai ekonomine prasme atskirtos sukurto produkto ir gautų grynujų pajamų apyvartos, kad pirminių gamybos grandžių kolektyvų ekonominiai interesai santykiškai atskirti nuo visuomeninių ekonominių interesų.

Kai kurie tarybiniai ekonomistai mano, kad ekonominis socialistinių įmonių atskirumas atspindi tik pirminių gamybos grandžių tarpusavio ekonominius santykius [žr. 37, p. 62]. Tokia nuomonė yra vienpusiška. Socialistinės gamybos grandys negalėtų ūkininkauti, nesiremdamos ekonominiiais santykiais su visuomene (valstybe). Tokių santykių objektų būtinumą žemesniojoje komunistinės visuomenės fazėje ir lemia santykinis ekonominis pirminių gamybos grandžių atskirumas. Vadinas, galima padaryti išvadą, kad santykinį ekonominį socialistinių įmonių atskirumą sudaro santykinis ekonominis vienų gamybos grandžių atskirumas kitų atžvilgiu ir santykinis ekonominis šių grandžių atskirumas vieningo ūkinio organizmo atžvilgiu.

Socializmo sąlygomis ekonominis gamybinių įmonių (susivienijimų) atskirumas įgauna kokybiškai naują socialinį-ekonominį turinį. Lemiamas socialistinės gamybos bruožas — jos suvisuomeninimas visos visuomenės mastu. Socialistinių įmonių (susivienijimų) ekonominis atskirumas nereiškia visuomeninės nuosavybės išsklaidymo, nes gamybos priemonių ir sukurto produkto savininkas yra visa visuomenė. Taigi ekonominio atskirumo elementams socializmo sąlygomis būdingas tam tikras bendraliaudinis aspektas, jie sąlygoja vieną iš specifinių visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės žemesniojoje komunistinės visuomenės fazėje bruožų. Ekonominiame atskirume atsispindintys ekonominiai santykiai socialistinėje visuomenėje įgyja planinį pobūdį. Tarp atskirų įmonių ir tarp jų bei visuomenės susiklosto betarpiškai visuomeninis ryšys.

Gamybinių įmonių kolektyvai atskirti vieni nuo kitų ne kaip gamybos priemonių savininkai, o kaip asocijuoti gamintojai, savarankiškos ūkininkavimo grandys. Ekonominis socialistinių gamybinių įmonių atskirumas visuomeninių gamybos priemonių ir sukurto produkto atžvilgiu yra apibrėžtas (ribotas). Jo objektas — gamybos priemonės ir sukurtas produktas — ekonomine prasme yra visuomeninis. Šio objekto visuomeninis pobūdis socializmo sąlygomis lemia ekonominio pirminių struktūrinių gamybos grandžių atskirumo laipsnį. Kiekviena gamybinė įmonė, būdama vieningos visuomeninės gamybos grandis, atskiriama visuomeninės reprodukcijos procese (ekonominė prasme) tik santykiškai. Vadinas, ekonominis socialistinių gamybinių įmonių atskirumas iš esmės skiriasi nuo absoliutaus ekonominio įmonių atskirumo, esant privatinei nuosavybei.

Ekonominio socialistinių gamybinių įmonių atskirumo santykinį pobūdį lemia ne tik tai, kad kiekvienos gamybinės grandies veikla pajungta visuomeniniams (bendraliaudiniams) interesams patenkinti, bet ir tai, kad indi-

vidualus reprodukcijos procesas negali priklausyti tik nuo gamybinio kolektyvo veiklos rezultatų. Siekdama kuo pilniau patenkinti visuomenės poreikius, valstybė finansuoja svarbiausią kapitalinių įdėjimų dalį, aprūpina įmones naujausiu mokslo ir technikos pasiekimų dėka sukurtais įrengimais, kvalifikuotais kadrtais ir kt. Socialistinė visuomenė atskirų gamybos grandžių vienybę palaiko ir su ekonominio skatinimo svėrtų (kainų, kredito, palūkanų ir kt.) pagalba.

Remdamiesi tarybinių ekonomistų atliktų tyrimų rezultatais, padarome išvadą, kad santykinio ekonominio atskirumo pasireiškimo formos yra šios: santykinis gamybos priemonių bei jų apyvartos procesų atskirumas; individualūs įmonių gamybos kaštai; įmonių grynosios pajamos; gamybos grandžių ūkinės veiklos apsimokėjimas; kolektyviniai ekonominiai interesai.

Socializmo sąlygomis įmonėms (susivienijimams) gamybos priemonės skiria visuomenė (valstybė). Kadangi gamybinės įmonės yra visuomeninės nuosavybės objektai, tai jų kolektyvai nėra gamybos priemonių savininkai. Jie tik naudojasi šiomis priemonėmis, valdo jas. Taigi gamybos priemonių naudojimas atskirose socialistinėse įmonėse ekonomine prasme atskiriamas. Tai savo ruožtu sąlygoja, kad gamybos priemonių apyvartos procesai atskirose grandyse irgi santykiškai atskiriami tiek nuo visuminio visuomeninio produkto apyvartos proceso, tiek ir nuo gamybos priemonių apyvartos procesų kitose įmonėse.

Santykinis ekonominis gamybinių įmonių atskirumas pasireiškia ne tik šių įmonių gamybos priemonių bei jų apyvartos procesų atskirumu. Socialistinėse gamybinėse įmonėse sukurta produkcija įgauna prekinę formą. Gamintojų tarpusavio ryšiai remiasi prekiniais piniginiams santykiams, ekvivalentiškumo principu. Kadangi veikia vertės dėsnis, tai objektyviai būtina atskirti individualius įmonių gamybos kaštus nuo visuomeninių. Individualūs įmonių gamybos kaštai (savikaina) parodo, kiek kainuoja atitinkamos produkcijos gamyba ir realizavimas atskirai įmonei, o visuomeniniai — kiek kainuoja šios produkcijos gamyba ir realizavimas visuomenei.

Prekinės gamybos sąlygomis objektyviai būtina, kad įmonės, realizavusios pagamintą produkciją, gautų tam tikrų gryųjų pajamų. Savo ruožtu santykinis gamybos priemonių apyvartos ir individualių gamybos kaštų atskirumas sąlygoja gryųjų pajamų skilimą į centralizuotas (valstybės) ir įmonių grynąsias pajamas. Pastarųjų funkcinė paskirtis — užtikrinti individualų reprodukcijos procesą ir gamybinių kolektyvų bei atskirų jų narių materialinį suinteresuotumą.

Įmonių gamybos priemonių, jų individualių gamybos kaštų ir gryųjų pajamų atskirumas lemia apsimokėjimo, t. y. gamybos sąnaudų padengimo pajamomis, būtinumą. Visuomenei priklausančių gamybos priemonių priskyrimas įmonėms yra santykinio ekonominio jų atskirumo pagrindas, o įdiegimas šiose įmonėse apsimokėjimo principo stiprina bei gilina santykinį ekonominį jų atskirumą. Įmonių ūkinės veiklos rezultatų apsimokėjimas reiškia, kad jų pinigines lėšas dalyvauja apyvartoje, nesusiliedamos su visuomenės (valstybės) finansiniais ištekliais bei su kitų įmonių lėšomis.

Nenorėtume sutikti su tais ekonomistais, kurie bando sutapatinti ūkiskaitą ir apsimokėjimą. Kadangi „ekonominis įmonių atskirumas pasireiškia per joms priskirtų gamybos priemonių reprodukcijos ūkiskaitinę formą“, tai, i. Sifrino nuomone, „šiuo požiūriu galima kalbėti apie įmonės ūkiskaitos (kuri suprantama kaip pilnoji) ir ekonominio jos atskirumo tapatumą“ [44, p. 54]. Panašią išvadą padaro taip pat B. Glinskis [žr. 23, p. 19–20] ir I. Sigovas [žr. 39, p. 30]. Mūsų nuomone, nors apsimokėjimas yra vienas iš esminių pilnosios ūkiskaitos bruožų, tačiau jo esmė netapatinga jos turiniui. Pastaroji atspindi ne tik apsimokėjimą, bet ir kitų jos organizavimo principų esmę (pvz., materialinį suinteresuotumą ir materialinę atsakomybę, finansinę kontrolę ir kt.).

Nurodytos santykinio ekonominio gamybinių įmonių atskirumo pasireiškimo formos iš esmės atspindi šių įmonių individualaus reprodukcijos proceso atskirumą nuo visuomeninio. Ši prielaida suponuoja specifinius gamybinių grandžių kolektyvų ekonominius interesus. Gamybinių įmonių (susivienijimų) kolektyvams, kaip socialistinio ūkininkavimo subjektams, objektyviai būtina tenkinti atitinkamus ekonominius (gamybinės ir negamybinės paskirties) poreikius. Tai tiesiogiai lemia kolektyvinių ekonominių interesų būtinumą.

Abejotinos išvados yra tų ekonomistų, kurie priešpastato įmonės, kaip pirminės gamybos grandies, interesus jos kolektyvo — darbuotojų asociacijos — interesams. G. Volynskis rašo: „Mūsų nuomone, įmonės interesas skiriasi nuo kolektyvo intereso tuo, kad jis apima ne tik pastarąjį, bet ir valstybės interesą, realizuojamą atskiroje gamybinėje ląstelėje“ [22, p. 63]. Įmonės ekonominius interesus nuo jos gamybinio kolektyvo ekonominių interesų atskiria taip pat V. Batorynas [žr. 20, p. 33—34] ir V. Sitninas [žr. 40, p. 34—35]. Šių tyrinėtojų nuomonė neteisinga metodologiniu ir loginiu požiūriais. Pirma, jie neteisingai suvokia gamybinės įmonės ir gamybinio kolektyvo tarpusavio ryšį. Tarybinėje ekonominėje literatūroje primta gamybinių kolektyvų apibūdinti kaip socialistinės įmonės pasireiškimo formą. Todėl negalima priešpastatyti įmonės, kaip pirminės gamybos grandies, ekonominių interesų jos kolektyvo ekonominiams interesams. Faktiškai be gamybinio kolektyvo negali funkcionuoti įmonė ir, suprantama, jos ekonominiai interesai. Antra, iš pateiktos koncepcijos visiškai neaišku, kas yra gamybinės įmonės ekonominių interesų reiškėjas (subjektas). Tiesa, galima padaryti prielaidą, kad tokių interesų reiškėjas yra įmonės administracija (direkcija). Kai kurie ekonomistai įmonę supranta kaip „direkciją, kuri yra valstybės atstovas“ [30, p. 173]. Toks tvirtinimas ir juo remiantis padaryta prielaida yra neteisingi. Socialistinių įmonių administracija (direkcija) yra vieningo gamybinio kolektyvo sudėtinė dalis. Vadinas, jų ekonominiai interesai yra bendri. Įmonės administracija negali išreikšti ir neišreiškia jokių specifinių ekonominių interesų, besiskiriančių nuo gamybinio kolektyvo interesų. Įmonės administracija faktiškai yra gamybinio kolektyvo atstovas. Jis turi kontroliuoti, kad, tenkinant gamybinio kolektyvo ekonominius interesus, nebūtų pažeisti ir visuomeniniai.

Kolektyviniai ekonominiai interesai atspindi atitinkamos gamybinės grandies ūkinės veiklos kryptingumą. Jie pasireiškia, iš vienos pusės, gamybos procese, siekiant tenkinti visuomenės poreikius (atsispindinčius liaudies ūkio plane), o iš kitos — siekiant užtikrinti kuo geresnes gamybinio kolektyvo funkcionavimo sąlygas (formuojant įvairius įmonės fondus).

Kadangi socializmo sąlygomis išlieka santykinis ekonominis gamybinių įmonių atskirumas, tai kolektyviniai ekonominiai interesai irgi santykiškai atskirti nuo visuomeninių ir asmeninių. Tačiau, tenkinant kolektyvinius ekonominius interesus, kartu užtikrinamos prielaidos kuo pilnesniam kolektyvo narių asmeninių ekonominių interesų patenkinimui, gerinant gamybinės grandies individualios reprodukcijos sąlygas. Vadovaudamiesi kolektyviniais interesais, gamintojai didina vartojamųjų verčių gamybą, gerina jų kokybę, užtikrina centralizuotų grynųjų pajamų augimą. Tuo pačiu sudaromos palankesnės sąlygos tenkinti visuomeninius ekonominius interesus, įgyvendinant aukščiausią socialistinės gamybos tikslą.

Tenkinant visuomeninius, kolektyvinius ir asmeninius ekonominius interesus per gamybinių kolektyvų veiklą, svarbų vaidmenį atlieka ūkinis operatyvinių įmonių (susivienijimų) savarankiškumas. Nuo to, kaip socialistinė visuomenė sugeba objektyviai įvertinti atskirų gamybos grandžių padėtį bei funkcijas visuomeninėje gamyboje ir, atsižvelgdama į tai, suteikti šioms grandims tam tikro laipsnio ūkinį savarankiškumą, priklauso visuomeninių, kolektyvinių, asmeninių ekonominių interesų derinimas.

3. Ūkinis operatyvinis gamybinių grandžių savarankiškumas ir ekonominis atskirumas

Gamybinis techninis įmonių atskirumas, kaip visuomeninio darbo pasidalijimo pasekmė, sąlygoja ūkinio operatyvinio šių įmonių savarankiškumo objektyvų būtinumą ir ūkinės jų elgsenos laisvės galimumą. Taigi socialistinėms gamybinėms įmonėms būdingas tam tikras ūkinis operatyvinis savarankiškumas, atspindintis ekonominius bei juridinius santykius, kurie susiklosto, sudarant atitinkamas sąlygas individualiam reprodukcijos procesui, taip pat suteikiant gamybinėms grandims tam tikras savarankiškas ūkininkavimo funkcijas (teises ir pareigas). Ūkiniam operatyviniams socialistinių įmonių savarankiškumui būdingi šie aspektai: 1) savarankiškumas, kurį sąlygoja ūkinio organizmo vieningumas ir kuris įgalina įgyvendinti demokratinio centralizmo principą gamybos valdyme; 2) savarankiškumas, kurį apsprendžia gamybinių grandžių padėtis visuomeninio darbo pasidalijimo sistemoje.

Kadangi socializmo sąlygomis išlieka prekiniai piniginiai santykiai, tai ūkinis operatyvinis gamybos grandžių savarankiškumas pasireiškia kaip santykinio ekonominio šių grandžių atskirumo forma. Šiomis sąlygomis ūkinis operatyvinis savarankiškumas atspindi gamybinių kolektyvų, kaip prekių gamintojų, veiklą, jų tarpusavio ekonominių santykių specifiškumą.

Ūkinis operatyvinis socialistinių įmonių savarankiškumas ir ekonominis jų atskirumas — betarpiškai susiję reiškiniai. Tačiau jų negalima sutapatinti, kaip kartais pasielgiama ekonominėje literatūroje [žr. 18, p. 4; 33, p. 16]. Ekonominis atskirumas atspindi įmonės kolektyvo padėtį visuomeninės reprodukcijos procese, jo ryšių su kitų įmonių kolektyvais bei visuomene (valstybe) pobūdį. Tuo tarpu ūkinis operatyvinis gamybinių grandžių savarankiškumas nusako jų vaidmenį, priimant sprendimus atitinkamais ūkinės veiklos klausimais. Ūkinis operatyvinis įmonių savarankiškumas yra savotiškas ekonominio gamybinių grandžių atskirumo teisinis įforminimas. Kitaip tariant, ūkinis operatyvinis savarankiškumas yra juridinė santykinio ekonominio atskirumo išraiška. Vadinasi, sąvoka „ekonominis atskirumas“ yra objektyvi, ji apibūdina gamybinių santykių ypatumus pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje. Kategorija „ūkinis operatyvinis savarankiškumas“ išreiškia objektyvius santykius, atsispindinčius įvairiose teisinėse normose. Ekonominės socialistinių įmonių padėties visuomeninėje gamyboje specifiškumą lemia ne ūkinis operatyvinis jų savarankiškumas, o santykinis ekonominis atskirumas. Pirmasis atspindi gamybinių įmonių išorinius bruožus, nes jis parodo visuomenės suteiktas gamybinėms grandims funkcijas, lemiančias šių grandžių prerogatyvą. Tuo tarpu santykinis ekonominis įmonių atskirumas, parodantis visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės išsivystymo lygį, išreiškia gamybinių grandžių esminius vidinius bruožus žemesniojoje komunistinės visuomenės fazėje.

Ekonominio socialistinių įmonių atskirumo sfera nėra pastovi. Atskiruose žemesniosios komunistinės visuomenės fazės etapuose vystosi ne tik ūkinio organizmo vieningumo bruožai, bet ir ekonominio atskirumo elementai. Skirtinguose socializmo vystymosi etapuose ūkinio organizmo vieningumas ir ekonominis jo grandžių atskirumas yra nevienodai priklausomi.

Išsivysčiusio socializmo visuomenėje, lyginant su pirmaisiais jo kūrimo ir vystymosi etapais, ekonominis gamybinių grandžių atskirumas įgauna tam tikrų naujų bruožų. Jau šiame socializmo etape formuojasi tokia gamybos suvisuomeninimo tendencija, kuri siaurina ekonominio atskirumo elementų pasireiškimo sferą. Išsivysčiusi socialistinė visuomenė skiriasi nuo ankstesnių socializmo vystymosi etapų savo gamybinių jėgų išsivystymo lygiu ir aukštesniu visuomeninės nuosavybės santykių išsivystymo laipsniu. Gamybinėse įmonėse gausėja sudėtingų gamybos priemonių, kyla gamybos suvisuomeninimo lygis, didėja jos koncentracija ir centralizacija,

vis labiau plečiasi visuomeninio darbo pasidalijimas, sudėtingėja ir vystosi gamybos grandžių tarpusavio ekonominiai ryšiai. Visa tai sąlygoja santykinio ekonominio atskirumo elementų, esančių vieningame ūkiniame organizme, integracijos tendenciją.

Išorine prasme ši tendencija pasireiškia tuo, kad socialistinėse šalyse, didėjant gamybos koncentracijos ir centralizacijos laipsniui, gamybiniai susivienijimai (kombinatai)⁵, kaip ir atskiros įmonės, tampa pirminėmis (pagrindinėmis) visuomeninės gamybos grandimis, kurioms būdingas santykinis ekonominis atskirumas. Taigi visuomeninėje gamyboje mažėja ekonominė prasme atskirtų ūkininkavimo subjektų skaičius, atsiranda geresnės galimybės palaikyti tarp jų tiesioginius ilgalaikius ryšius, besiremiančius ūkinėmis sutartimis.

Teorine prasme gamybiniai susivienijimai nėra jokia nors nauja ypatinga kategorija, besiskirianti nuo sąvokos „gamybinė įmonė“. Taigi gamybiniai susivienijimai socialine-ekonominė prasme yra ne kas kita, kaip stambios šiuolaikinės gamybinės įmonės tipas. Kaip socialistinės gamybos socialinės-ekonominės ląstelės, gamybiniai susivienijimai bendriausia prasme nesiskiria nuo stambių gamybinių įmonių, nes jų ekonominio atskirumo pobūdis bei ribos, taip pat ūkinio operatyvinio savarankiškumo laipsnis nepriklauso nuo gamybinių techninių vienetų dydžio ir struktūros. Todėl tiek vieni, tiek ir kiti yra pirminės struktūrinės socialistinės gamybos grandys. Gamybinė įmonė (susivienijimas) yra pirminė struktūrinė socialistinės gamybos grandis, nes joje vyksta gamybinių jėgų vystymosi bei darbuotojų tarpusavio gamybinių santykių poslinkiai. Įmonė yra ekonominis gamybinio kolektyvo formavimosi pagrindas. Gamybinė įmonė (susivienijimas) užima ypatingą vietą gamybos valdymo sistemoje. Visuomeninės gamybos požiūriu gamybinė įmonė (susivienijimas) yra pirminis ekonominio valdymo objektas. Ji yra pagrindinė ūkiskaitinė visuomeninės gamybos grandis. „Kursą j susivienijimų ir kombinatų sudarymą reikia vykdyti ryžtingiau — perspektyvoje jie turi tapti pagrindinėmis ūkiskaitinėmis visuomeninės gamybos grandimis“ [13, p. 62]. Taigi netolimoje ateityje gamybinės įmonės kategorija bus vartojama, turint galvoje gamybinius susivienijimus.

Visa tai rodo, kad santykinis ekonominis gamybinių įmonių atskirumas socializmo sąlygomis yra objektyviai būtinas. Vadinasi, istoriškai būtinos ir tos ūkininkavimo formos, kurias sąlygoja ekonominis socialistinių įmonių atskirumas. Tačiau šios formos yra laikinos, jas pakeis labiau subrendusios komunistinio ūkininkavimo formos. Taigi santykinis ekonominis gamybinių grandžių atskirumas nunyks, nes nebus jį sąlygojančių prielaidų. „Visos gamybinės ląstelės, visos savivaldžios asociacijos,— pabrėžiama TSKP Programe,— harmoningai susivienys bendrame planingai organizuotame ūkyje, vieningame visuomeninio darbo ritme“ [12, p. 71—72]. Kartu čia pabrėžiama, kad, perėjus prie vieningos bendraliaudinės komunistinės nuosavybės, ekonomiškai atgyvens bei nunyks ir prekiniai piniginiai santykiai.

Išsivysčiusio socializmo sąlygomis toliau vystosi gamybos visuomeninio proceso bei jo ekonominis pagrindas — visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė. „Gamybinių susivienijimų kūrimas pramonėje, statybos ir montavimo organizacijų stambinimas, tarpūkinis kooperavimas ir agrarinis pramoninis integravimas žemės ūkyje atitinka dabartinio ekonomikos vystymo etapo ypatybes ir gerina organizacinę liaudies ūkio ir val-

⁵ Lietuvos TSR centrinės statistikos valdybos duomenimis, koncentruojant pramonės gamybą, sustambintos 183 smulkios įmonės ir 200 cechų. Dabar respublikos teritorijoje veikia 42 gamybiniai susivienijimai, kurie gamina daugiau kaip penktadalį visos pramonės produkcijos. Sutinkamai su generalinėmis valdymo schemomis dešimtajame penkmetyje bus dar daugiau įsteigta susivienijimų ne tik pramonėje, bet ir kapitalinėje statyboje, žemės ūkyje.

дymo структурą" [14, p. 119]. Visa tai sudaro palankias sąlygas toliau vystytis socialistiniams gamybiniams santykiams ir peraugti jiems į komunistinius.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Tarptautinė politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1977 m. vasario mėn.

L I T E R A T O R A

1. *Marksas K.* Kapitalas, t. I, V., 1957.
2. *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomis, t. I, V., 1960.
3. *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomis, t. II, V., 1950.
4. *Marksas K ir Engelsas F.* Vokiečių ideologija. V., 1974.
5. *Leninas V.* Anarchizmas ir socializmas.— Pilnas raštų rinkinys, t. 5, V., 1977.
6. *Leninas V.* Kalba gubernijų Tarybų pirmininkų suvažiavime 1918 m. liepos 30 d.— Raštai, t. 28, V., 1954.
7. *Leninas V.* Kapitalizmo raida Rusijoje.— Pilnas raštų rinkinys, t. 3, V., 1977.
8. *Leninas V.* Kas tie „Liaudies draugai“ ir kaip jie kovoja su socialdemokratais?— Pilnas raštų rinkinys, t. 1, V., 1976.
9. *Leninas V.* Septintasis RKP(b) suvažiavimas 1918 m. kovo 6—8 d.— Raštai, t. 27, V., 1954.
10. *Leninas V.* Straipsnio „Eiliniai Tarybų valdžios uždaviniai“ pradiniai metmenys.— Raštai, t. 27, V., 1954.
11. *Leninas V.* Vadinamoju rinku klausimu.— Pilnas raštų rinkinys, t. 1, V., 1976.
12. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa. V., 1976.
13. TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga. V., 1971.
14. TSKP XXV suvažiavimo medžiaga. V., 1976.
15. Из рукописного наследия К. Маркса. Введение (Из экономических рукописей 1857—1859 годов).— *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 12, М., 1958.
16. *Маркс К.* Теория прибавочной стоимости. IV том «Капитала», ч. III.— *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 26, ч. III, М., 1964.
17. *Маркс К.* Экономические рукописи 1857—1859 годов. Первоначальный вариант «Капитала», часть II.— *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 46, ч. I, М., 1969.
18. *Аллахвердян Д.* Экономическая реформа и вопросы хозрасчета.— «Вопросы экономики», 1968, № 11.
19. *Андрес Э., Галкин Л.* Хозрасчетные отношения государственных предприятий в период строительства коммунизма. М., 1968.
20. *Батырев В. М.* Товарно-денежные отношения, финансы и кредит в социалистическом хозяйстве. М., 1970.
21. *Вихляев А. В.* Социально-экономическая обособленность предприятий и полный хозрасчет.— В сб. Теоретические проблемы экономической самостоятельности социалистических предприятий. Киев, 1969.
22. *Вольнский Г.* Хозяйственный расчет и относительная обособленность предприятий.— «Экономические науки», 1970, № 1.
23. *Глинский Б.* Теория и практика управления промышленными предприятиями. М., 1969.
24. *Гусаков А. Д.* Товарно-денежные отношения при социализме. М., 1969.
25. *Дзарасов С. С.* Характер труда и экономическая обособленность.— «Вестник Московского университета», 1968, № 6.
26. *Елизарян Г. А.* Материальное стимулирование роста эффективности промышленного производства. М., 1976.
27. Закон стоимости и его использование в народном хозяйстве СССР. М., 1959.
28. *Зиновьев Ю. М.* Прибыль и повышение эффективности социалистического производства. М., 1969.
29. *Козлов А. Г.* О товарно-денежных отношениях при социализме.— «Вопросы экономики», 1967, № 7.
30. *Лопаткин В. Г.* Товарные отношения и закон стоимости при социализме. М., 1966.
31. *Милюков А. И.* Поощрительные фонды на предприятии. М., 1974.
32. *Пирогов А. Г., Стеркин Я. И.* Товарное производство, закон стоимости и деньги при социализме. М., 1960.
33. Планомерная организация и управление производством. М., 1971.
34. Политическая экономия, т. 3. Социализм — первая фаза коммунистического способа производства. Под общей ред. Г. А. Козлова. М., 1970.
35. Политическая экономия. Курс лекций. Под ред. Н. С. Спиридоновой. Изд-во МГУ, 1970.
36. *Радаев В. В.* Экономические интересы при социализме. Изд-во МГУ, 1971.
37. *Сергеев А.* О системе экономических законов в развитом социализме.— «Вопросы экономики», 1974, № 1.
38. *Сибирев А.* Экономическая реформа и внутрихозяйственный расчет. Л., 1968.

39. *Сигов И. И.* Экономическая сущность и современный тип социалистического предприятия.— В сб. Предприятие в системе народного хозяйства. М., 1972.
40. *Ситнин В.* Проблемы прибыли и хозяйственного расчета в промышленности. М., 1969.
41. *Трифонов Д. К.* О природе и причине экономического обособления социалистических предприятий.— В сб.: Предприятие в системе экономических отношений социализма. Л., 1969.
42. *Черковец В. Н.* Планомерность социалистического производства. М., 1965.
43. *Шабалина Н.* Предприятие в экономической системе социализма.— «Экономические науки», 1972, № 8.
44. *Шифрин И.* О предприятии как экономической категории.— «Экономические науки», 1974, № 2.
45. *Щербаков Г. С.* Фонды экономического стимулирования в социалистическом обществе. Изд-во МГУ, 1974.

ОТНОСИТЕЛЬНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСОБЛЕНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ)

В. КИНДУРИС

Резюме

Вопрос об относительной экономической обособленности первичных звеньев социалистического производства все чаще возникает перед советской экономической наукой. Среди наших экономистов нет пока единства во взглядах на сущность экономической обособленности социалистических предприятий, на объективные причины, ее обуславливающие, и т. п. Разногласия в трактовке причин необходимости и сущности экономической обособленности социалистических производственных предприятий объясняются как факторами методологического порядка, так и уровнем теоретической разработки некоторых вопросов, непосредственно связанных с исследуемой проблемой.

В статье на основе отдельных указаний В. И. Ленина доказывается, что общественная социалистическая собственность объединяет отдельные производственные предприятия в единый хозяйственный организм. Следовательно, главным и определяющим в характеристике экономического положения социалистических производственных предприятий (объединений) является их экономическое единство, а не относительное экономическое обособление.

В период первой фазы коммунистического общества (социализма) производственные предприятия функционируют в таких условиях, которые вызывают объективную необходимость их относительной экономической обособленности, т. е. они обособлены от других предприятий не только в производственно-техническом, но и в экономическом отношении. В основе относительной экономической обособленности социалистических производственных предприятий лежит их производственно-техническая обособленность, хотя она не всегда сопровождается обособленностью экономической. Анализируя природу относительной экономической обособленности социалистических предприятий, необходимо выявить связь ее с производственно-технической обособленностью.

Важным методологическим моментом анализа причин и природы относительного экономического обособления социалистических предприятий является выяснение его связи с процессом общественного разделения труда.

Автор более подробно останавливается на причинах экономической обособленности социалистических предприятий. На основе анализа различных концепций советских экономистов он приходит к выводу, что необходимо различать общие и непосредственные причины существова-

ния элементов экономического обособления в условиях социализма. В наиболее общей форме причинами экономического обособления социалистических предприятий выступают уровень развития производительных сил и степень зрелости социалистических производственных отношений. Непосредственными причинами этого явления в условиях социализма являются содержание и характер труда, а также специфичность общественной социалистической собственности на средства производства.

В статье определяется социально-экономическая сущность экономического обособления социалистических предприятий, подчеркивается, что в условиях социализма экономическая обособленность производственных предприятий является ограниченной, т. е. относительной. Понятие полной (абсолютной) экономической обособленности применено лишь в отношении капиталистических предприятий.

В конце статьи анализируется вопрос о соотношении относительной экономической обособленности социалистических производственных предприятий и их хозяйственно-оперативной самостоятельности.